

РІВНІ МІЖСУБ'ЄКТНОЇ ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Гіряк Андрій Несторович¹

¹ Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи
Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3854-4866>

UDC: 159.922 : 378.147

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні типи взаємодії як *провідні види діяльності* на різних рівнях онтогенезу особистості, котрі й спричиняють відповідні психічні новоутворення та детермінують ефективність її соціалізації загалом. Зокрема, автором розглянуто психологічні особливості міжособистісної взаємодії на восьми стадіях-рівнях психосоціального розвитку особистості. Також запропоновано критеріальне розмежування рівнів взаємодії на шістьох етапах становлення особистості як суб'єкта життєдіяльності: 0) мікрорівень («Людина і віртуальний світ»); 1) мезорівень («Людина і матеріальна сфера»); 2) екзорівень («Людина і символ»); 3) макрорівень («Людина і суспільство»); 4) мегарівень («Людина і власний внутрішній світ»); 5) метарівень («Людина і Всесвіт»). Зазначена класифікація співвідноситься з відомими рівнями розвитку суб'єкта взаємодії (людина, індивід, особистість, індивідуальність, універсум), сутнісні ознаки котрих подані в оригінальній авторській інтерпретації. Зокрема, науково аргументовано та критеріально розмежовано мотиви, які актуалізуються на кожному з рівнів, окреслено переважаючий змістовий контекст (біологічний, статистичний, соціологічний, психологічний, духовний) та наведено приклади формопрояву різних рівнів взаємодії під час навчальних занять у ЗВО.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, соціальні взаємини, суб'єкт освітнього процесу, соціалізація, психологія віку, рівень взаємодії, рівень розвитку суб'єкта взаємодії.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Людина, як відомо, є суспільною істотою. Саме висока ефективність співдіяльності спричинила потребу у взаємодії, котра й усуспільнила людину. Усі групи потреб, за Маслоу (сексуальні, безпека, причетність, визнання, інформаційні, духовні) реалізуються засобом і внаслідок міжсуб'єктної взаємодії. Більше того, ізоляція, бойкот та інші форми остракізму, котрі унеможливають задоволення потреби людини у приналежності до соціальної групи стали найбільш значущими формами покарання відступників, які нехтували нормами суспільної взаємодії. Позбавлена середовища соціальної співдіяльності людина нездатна статися як повноцінна особистість. Власне соціалізація як процес перейняття системи знань, умінь, норм і цінностей неможлива поза

складної мережі соціальних зв'язків. Тому в умовах постіндустріальної (інформаційної) формації суспільства та переважаючих групових форм передачі вітакультурного досвіду наступним поколінням особливої вагомості набувають психолого-педагогічні дослідження різних рівнів міжсуб'єктної взаємодії та їх освітньої ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття. Піднята наукова проблематика є міждисциплінарною, оскільки охоплює аспекти педагогіки, педагогічної та вікової психології, соціальної психології, соціології, філософії, менеджменту та психології управління. Зокрема з різних теоретико-методологічних позицій досліджено категорійно-понятійне поле піднятої проблематики (Г.М. Андреева,

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Hirnyak Andriy

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

М.С. Каган, В.М. М'ясищев та ін.), процеси взаємодії в діяльності людини та перетворення індивідуальних дій на цілісну систему сумісних дій (А.І. Донцов, Б.Ф. Ломов, М.М. Обозов та ін.), психологічні передумови міжсуб'єктної взаємодії (Г.О. Ковальов, К. Роджерс, Л.Б. Філонов та ін.), взаємодію як форму суб'єкт-суб'єктних взаємин (А.Л. Журавльов, Б.Ф. Ломов, О.М. Матюшкін, А.У. Хараш, Г.А. Цукерман та ін.), взаємодію як форму суб'єкт-суб'єктних взаємин (С.С. Аверінцев, Л.К. Гребенкіна, А.Л. Журавльов, Б.Ф. Ломов, О.М. Матюшкін, В.П. Панюшкін, Е. Фромм, А.У. Хараш, Г.А. Цукерман та ін.), психологічні засади взаємодії як форми спілкування (І.Д. Бех, А. Б. Добрович, О.М. Леонтьев, В.О. Моляко, В.П. Москалець, Р.С. Немов, Т.Д. Щербан та ін.), проблеми взаєморозуміння та діалогічної взаємодії (В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, Г.Я. Буш, Л.В. Загуліна, Ю.М. Лотман, А. Маслов, Р. Мей, К. Роджерс, В.А. Семиченко та ін.), структура і технології педагогічної та освітньої взаємодії (О.В. Киричук, Г.Ю. Микитюк, А.В. Мудрик, В. М. Сагатовський, А.В. Фурман, О.Є. Фурман та ін.). Також наявні наукові розвідки, що присвячені окремим видам взаємодії: соціальній (М. Вебер, О. Хайрулін та ін.), міжкультурній (Д.Т. Асланова, М. Я. Данилевський та ін.), інформаційній (В.В. Кириченко, Т.В. Чаплі та ін.), педагогічній (Ю.К. Бабанський, С.Л. Єфремов, А.С. Макаренко, О.І. Мещеряков та ін.), соціально-політичній (М.Ф. Головатий, Дж. Мід та ін.), міжкультурній (Д.Т. Асланова, М. Я. Данилевський та ін.).

Незважаючи на достатньо високий інтерес вітчизняних і зарубіжних науковців до проблематики міжособистісної взаємодії, недостатньо розробленим залишається питання критеріального розмежування, ієрархізації та систематики рівнів міжсуб'єктної освітньої взаємодії.

Мета – критеріально диференціювати основні рівні міжсуб'єктної взаємодії в системі сучасної вищої освіти та здійснити психологічний аналіз їх сутнісних особливостей.

Методи дослідження: *теоретико-методологічний аналіз* класифікації рівнів взаємодії у контексті різних наукових підходів (комунікативного, системного-діяльнісного, вчинкового та вітакультурного); *критичний аналіз* та *порівняння* рівнів міжсуб'єктної взаємодії в освітньому процесі з погляду різних

авторів (А. Мудрик, В. Слободчиков, В. Сагатовський, А. Добрович, Л. Філонов, З. Карпенко, Г. Микитюк та ін.); *критеріальне ранжування* рівнів взаємодії (мікрорівень, мезорівень, екзорівень, макрорівень, мегарівень, метарівень) на різних етапах становлення особистості як суб'єкта життєдіяльності; *диференціація* та *ієрархізація* спектру суб'єктних проявів особистості у сфері спілкування; *теоретичне узагальнення* особливостей міжособистісної взаємодії на різних стадіях-рівнях психосоціального розвитку особистості (людина, індивід, особистість, індивідуальність, універсум); *теоретичний синтез* та *моделювання* процесу актуалізації різних рівнів взаємодії під час навчальних занять (на прикладі фізичної культури та психології); *рефлексія* сутнісних ознак рівнів розвитку суб'єктів взаємодії (в т.ч. їх провідних мотивів).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У процесі свого психосоціального розвитку кожна людина проходить певні етапи-рівні свого індивідуального становлення. Тому вважаємо за доцільне розглядати основні типи взаємодії як *провідні види діяльності* на різних рівнях онтогенезу особистості, котрі й спричинюють відповідні психічні новоутворення та детермінують ефективність її соціалізації загалом. Відтак провідні види діяльності, вікові кризи розвитку та психічні новоутворення здебільшого детермінуються різними рівнями взаємодії, як специфічними способами контактування з довкіллям (природним і культурним) та інструментами власного саморозвитку (Гірняк, 2019; Фурман, 2020). Розгляньмо психологічні особливості міжособистісної взаємодії на різних стадіях-рівнях психосоціального розвитку особистості:

Період немовляти – *безпосередньо-емоційна взаємодія з дорослим* як провідний вид діяльності. Відомо, що викладання новонародженого на материнській груді заспокоює його внаслідок відчуття звичної температури тіла, ритму серцебиття тощо. Водночас, забезпечення такого психічного новоутворення як базова довіра до світу, а відтак розвиток немовляти за нормальною лінією (за Е. Еріксоном) уможливується завдяки мінімуму 150 пестливих дотиків на добу (Психологіс, 2020). За відсутності достатньої кількості тактильних підкріплень та ігнорування потреби дитини у позитив-

но-емоційній взаємодії формується базова недовіра до світу та негативізм як стійка риса характеру.

Ранній вік – переважає *взаємодія із зовнішнім довкіллям у формі предметно-маніпулятивної діяльності*. Завершується ця стадія кризою трьох років (так званою кризою «Я-сам»), котра проявляється як гостра потреба дитини в автономії та обстоюванні свого права на співрегуляцію меж міжособистісної взаємодії.

Дошкільний вік – *ігрова взаємодія (особливо сюжетно-рольова)* як провідна діяльність, що формує ініціативність дитини. Власне завдяки їй відбувається не лише моделювання життєвих ситуацій і перше «примірювання» соціальних ролей, а й усвідомлення суспільного життя як великої гри у якій міжсуб'єктна взаємодія відбувається за чітко унормованими правилами.

Молодший шкільний вік – *учбова взаємодія* як провідний вид діяльності, що забезпечує компетентність і функціональну грамотність. Така взаємодія сприяє саморегуляції, внутрішньому плану дій та рефлексії, однак супроводжується втратою безпосередності поведінки.

Підлітковий вік – *інтимно-довірительне спілкування ровесників* як провідна діяльність та специфічний різновид гомогенної взаємодії. Поведінкова сепарація від взаємодії з дорослими та замкненість, спричинена егоцентричною самосвідомістю.

Юність / молодість – *навчально-професійна взаємодія* з дорослими та професійне самовизначення. Відчуття близькості, інтимності, єдності з людьми, кохання (нормальна лінія розвитку за Е. Еріксоном) (Психологіс, 2020). Любов, як позитивне новоутворення юності та початок статевих взаємин.

Середня зрілість – *співтворчість у професійній*

взаємодії з колегами, та виховання дітей як провідні види взаємодій осіб продуктивного віку. Криза середнього віку як продукт невирішеної духовно-екзистенційної суперечності у взаємодії «Я – суспільство», «Я – сенс життя».

Пізня зрілість – еґо-інтеграція та мудрість як засадничі передумови процесу передачі власного вітакультурного досвіду через механізм соціалізації молоді. Діалог поколінь у системі взаємин «прабатьки – онуки».

Сучасна людина, як суб'єкт соціальної взаємодії, тотально занурена, за Є.О. Клімовим, в нескінченну множину взаємовідношень (людина – природа, людина – техніка, людина – художній образ, людина – знакова система, людина – людина) (Райгородський, 2008 : 572), кожне з котрих, своєю чергою, диференціюється на похідні ієрархізовані рівні. Скажімо взаємини у системі «людина – людина» доцільно досліджувати принаймі на п'яти рівнях психологічного пізнання: «Людина і власний внутрішній світ», «Людина та інша Людина» (підлеглий, керівник, колега), «Людина і група» (сім'я, навчальний чи трудовий колектив тощо), «Людина і суспільство» (для прикладу, питання нормативної поведінки та адаптації), «Людина і Всесвіт» (світоглядно-філософський та духовний аспекти).

Досліджуючи проблему соціалізації, А.В. Мудрик запропонував діалогічну концепцію і на її основі розмежував такі рівні цього процесу: 1) відношення «я – я» (внутрішній діалог, умова формування самосвідомості та самооцінки); 2) «я – ти» (царина формування морального почуття, почуття любові, ненависті, дружби); 3) «я – ми» (царина виховання національної свідомості, класовості, почуття гуртової солідарності); 4) «я – людство» (умова усвідомлення своєї приналежності

Таблиця 1.

Ієрархія рівнів взаємодії на різних етапах становлення особистості як суб'єкта життєдіяльності

Ранг	Рівні взаємодії	Сутнісний зміст рівнів взаємодії	Рівні розвитку
1	Метарівень	«Людина і Всесвіт» – проблеми духовності та світоглядно-філософських устремлень	Універсум
2	Мегарівень	«Людина і власний внутрішній світ» – проблеми самопізнання, самотворення, самореалізації	Індивідуальність
3	Макрорівень	«Людина і суспільство» – питання соціальних норм, соціалізації	Особистість
4	Екзорівень	«Людина і символ» – питання співвідношень, уніфікації та кількісного аналізу	Індивід
5	Мезорівень	«Людина і матеріальна сфера» – питання фізичного комфорту, адаптації, безпеки	Людина
6	Мікрорівень	«Людина і віртуальний світ» – проблема світу симулякрів («об'єктивна реальність – віртуальна реальність – суб'єктивна реальність»)	Біотехніка (в т.ч. штучний інтелект)

до роду людського, джерело філософсько-історичних, футурологічних рефлексій); 5) «я – друга природа» (царина оцінки світу речей); 6) «я – природа» (царина прояву найрізноманітніших інтересів); 7) «я – універсум» (царина формування світогляду релігійних і філософських вчень) (Мудрик, 2006 : 112-113).

Зважаючи, на ці та інші дослідження нами виокремлено шість рівнів взаємодії, котрі ми критеріально співвіднесли з рівнями розвитку їх суб'єктів.

Частково спираючись на аспекти буття людини, виокремлені Слободчиковим В.І. та Ісаєвим Є.І. (Слободчиков, 1995 : 207 – 368) нами обгрунтовано

Таблиця 2.

Рівні розвитку суб'єктів міжособистісної взаємодії в освітньому процесі ЗВО

Рівні розвитку суб'єкта взаємодії	Сутнісні ознаки рівнів розвитку суб'єктів взаємодії (авторська інтерпретація)	Переважаючий змістовий контекст	Приклади актуалізації різних рівнів взаємодії під час навчальних занять	
			Фізична культура	Психологія
Людина	Людина як представник біологічного виду (рід Люди (Homo) із сімейства гомінід у ряді приматів) (лат. Homo sapiens sapiens), який володіє певним генетично детермінованим (успадкованим) набором анатомо-морфологічних характеристик. Зокрема, немовля в утробі матері (на останніх місяцях вагітності) уже є людиною і, водночас, пристаріла особа, яка померла також залишається людиною (мертвучою людиною). Відтак поняття «людина» означає конкретний біологічний вид, й здебільшого характеризує специфічні генетично детерміновані ознаки форми (тілесної оболонки), а не її змістового наповнення. На цьому рівні розвитку актуалізуються переважно біологічні/вітальні (їжа, тепло, сон, продовження роду тощо) та безпекові потреби (за ієрархією А. Маслоу).	Біологічний, антропологічний	Спільні силові вправи, вправлення навичок як автоматизованих дій для формування спортивних технік та будь-яке інше фізичне контактування як механістичний акт; масаж, спаринг у боях без правил тощо	Тактильний контакт для налагодження взаємодовіри на тренінгу, особистий простір (дистанція), психосоматичні реакції, дихальна гімнастика для зняття напруги, рефлексорні дії. Стимулювання різних груп модальностей з діагностичною метою
Індивід	Пересічна особа, котра проявляє ознаки повної асиміляції та максимальної конформності, а відтак є цілковито знеособленою та позбавленою будь-яких відмінностей. Такий своєрідний «гвинтик системи» вступає переважно у формалізовані, значимим чином механістичні взаємини, суб'єкти котрих переслідують власні окремі інтереси і ставляться один до другого як до засобу, а не мети взаємодії. Термін застосовують здебільшого в контексті кількісних показників, абстрагуючись від усіх якісних характеристик (статі, віку, освіти, інтересів тощо). Прикладом взаємодії на рівні індивіда є ситуація, коли незнайомі (знеособлені) пасажери передають один одному гроші за квиток. На цьому рівні актуалізується переважно потреба у причетності / приналежності до певної групи чи спільноти де нівелюються індивідуальні відмінності (прагнення не вирізнятися і бути «таким як усі»).	Статистичний, адміністративно-управлінський	Переключення, жеребкування, оцінювання здачі нормативів і кількісних показників результативності (кількість забитих м'ячів, піднятих кілограм, затрачених секунд; маса тіла, пульс тощо). Визначення переможця за суто статистичними показниками.	Групове психодіагностування для виявлення кількісних статистично значущих показників (встановлення загальної норми / патології), оперування узагальненими показниками психолого-педагогічних експериментів тощо
Особистість	Соціалізований індивід, котрий оволодів системою соціальних знань, умінь, норм, цінностей та здатний адаптуватися й інтегруватися у суспільство (співіснувати із собі подібними представниками за чітко встановленими правилами). Тобто це набута і соціально детермінована характеристика людини, що забезпечує процес її соціальної уніфікації. Отож діти та люди з глибокими психічними вадами, які нездатні соціалізуватися, не є особистостями. Прикладом взаємодії на рівні особистості є співвиконання / гра певної соціальної ролі відповідно до свого статусу, боротьба за соціально-статусні позиції, унормування статево-рольових стереотипів тощо. На цьому рівні розвитку актуалізуються здебільшого потреби у соціальному схваленні та визнанні (за ієрархією А. Маслоу).	Соціологічний, культурологічний	Гра у командно-групові види спорту за чітко унормованими правилами, вияв командного духу, розподіл соціальних ролей і статусів (суддя, тренер, капітан, вболівальник і т.п.)	Групова соціалізація (тренінги, семінари, консультації тощо), формування гендерних ролей і статусно-атрибутивних ознак відповідно до соціометричного становища, розвиток групи як колективу
Індивідуальність	Унікальна самотуння особистість (з неповторним набором задатків, балансом темпераментальних характеристик, системою цінностей, світоглядними устремліннями, естетичними смаками тощо), котра реалізує себе у творчій діяльності. Варто диференціювати поняття «індивідуальний» та «індивідуальнісний». Зокрема, до індивідуальних відмінностей також належать фізичні характеристики (неповторність відбитків пальців, рогівки ока і т.д.). На цьому рівні розвитку актуалізуються здебільшого пізнавальні та естетичні потреби (за ієрархією А. Маслоу).	Психологічний, педагогічний	Співтворчість у спортивних танцях чи художній гімнастиці; обмін індивідуальними техніками і прийомами. Лідерські інтенції капітанів	Обмін результатами творчо-пошукової діяльності, нормотворення та обстоювання системи власних цінностей, прояв емпатії, толерантності. Індивідуальні траєкторії навчання
Універсум	Найвищий прояв духовного розвитку індивідуальності, за якою вона цілковито усвідомлює своє буття і місце у світі, а за рівнем морального розвитку (за Л. Кольбергом) досягла стадії автономної моралі (зорієнтованість на свободу совісті). Така «універсальна етика» може суперечити загальносупільним нормам, однак вчинки людини центруються довкола екзистенційних форм взаємодії, що стосується межових категорій (любов, краса, гармонія, воля, справедливість), які конституують її сенс життя та світоглядні пріоритети. Актуалізуються вершинні потреби: самореалізація та духовні інтенції	Метафізичний, духовний	Йога чи ушу як медитаційні практики саморегуляції, самопізнання та самовдосконалення. Досягнення гармонії фізичного, соціального, психічного і духовного здоров'я	Співтворення гармонійної Я-концепції, активізація психодуховних форм самореалізації; співпереживання катарсису (піднесення) та інсайту (освянення, прозріння), метапізнання символів

рівні розвитку суб'єкта взаємодії (людина, індивід, особистість, індивідуальність, універсум), здійснена авторська інтерпретація їх сутнісних ознак (в т.ч. критеріально розмежовано мотиви, які актуалізуються на кожному з рівнів), окреслено переважаючий змістовий контекст (біологічний, статистичний, соціологічний, психологіч-

ний, духовний) та приклади актуалізації різних рівнів взаємодії під час навчальних занять (матеріальний аспект – фізична культура, ідеальний аспект – психологія) (Табл. 2).

Пропонована нами диференціація рівнів розвитку суб'єктів взаємодії перегукується з порівневою ти-

Таблиця 3.

Аналіз рівнів міжсуб'єктних стосунків у процесі спілкування як особливої форми освітньої взаємодії

Модель контактної взаємодії Л. Б. Філонова	Рівні спілкування, за А.Б. Добровичем	Суб'єктні прояви у спілкуванні, за З.С. Карпенко	Порівнева типологія спілкування В. М. Сагатівського
Досягнення згоди, усунення напруження і психічних бар'єрів на основі обговорення теми, котра є несуперечливою і не пов'язана з ухваленням рішення	Рівень примітивного спілкування: співрозмовник не є рівноцінним партнером, його відображення стереотипне, переважають «об'єктні» характеристики, монологічне мовлення й оцінково-заангажовані кліше.	Рівень відносного (початкового) суб'єкта спілкування (1 стадія), якому притаманні егоїзм і грубо-прямолинійне інформування партнера	Маніпулятивний рівень – суб'єкти розглядають один другого як засіб чи перешкоду здійснення свого проекту, як «розмовляюче знаряддя»
Пошук спільних інтересів, а відтак утворення первинної діадичної єдності, фонду спільних уявлень та утвердження рольової рівності у спілкуванні	Маніпулятивний рівень: егоцентрична позиція, ставлення до партнера як до суперника в грі, яку неодмінно треба виграти, а відтак здобути матеріальну вигоду чи психологічну перевагу; вивчення партнера з корисливою метою	Рівень монособ'єкта (2 стадія) для якого характерне домінування суто «діяльнісного» мотиву у взаємодії з партнером	Рівень «рефлексивної гри» – один суб'єкт враховує «контрпроект» іншого, але не визнає його самоцінності і прагне до «виграшу», до реалізації свого проекту й блокування чужого.
Прийняття особистісних якостей і принципів, які пропонуються для спілкування. Прагнення створити позитивне враження про себе (демонстрація «персони»)	Стандартизований рівень: самопримус щодо вступу у контакт, сприймання партнера різко формалізоване та деіндивідуалізоване; відсутнє схоплювання партнерами актуальних ролей один другого («контакт масок»).	Рівень полісуб'єкта (3-4 стадії), на якому підсумовуються усі «за» і «проти» ідеального образу партнера у свідомості індивіда	
З'ясування несприятливих для спілкування рис. Зміцнення стосунків внаслідок кращого розуміння мотивів, звичок та упевджень партнера	Конвенційний рівень: прагнення до діалогу, намагання збагнути партнера та його ставлення до спів-розмовника, розширення зон взаємної згоди з повагою до гідності іншого. Ігровий рівень: спільне семантико-діалогічне поле комунікантів, множинність змісту і психологічного підтексту, невимушеність та інтерес до індивідуальності партнера.	Рівень метасуб'єкта (5 стадія), котрий відстояв свою індивідуальність у спілкуванні, інтегрувавшись з партнером у ціннісно-орієнтаційну й діяльнісну єдність	Рівень правового спілкування – обидва суб'єкти визнають і прагнуть узгодити проекти один одного на основі спільно створених норм; замість «виграшу» вони прагнуть до справедливості
Співадаптація партнерів, співвизнання і прийняття особистісних рис, взаємодлаштування своїх якостей, взаємообмін ними, фіксація психологічного паритету.	Діловий рівень: обопільна зацікавленість суб'єктів в успіху спільної діяльності, увага зосереджується на ділових рисах партнера і сумісному чесному пошуку розв'язків	Рівень абсолютного суб'єкта, (6-7 стадії) емпатійно пов'язаного з партнером, котрий, проте реалізує власну програму діяльності згідно із взаємно узгодженими намірами кожного у спільному проекті	Рівень морального спілкування – партнери добровільно напружують спільний проект сумісної діяльності внаслідок узгодження своїх індивідуальних планів
Побудова дій, узгоджених з попередніми домовленостями учасників. Закріплення диференційованої єдності і сумісності партнерів як частини однієї системи	Рівень духовного спілкування: спілкування як рівноправний діалог (співрозмовники спонтанні, автентичні, конгруентні, високоекспресивні, емпатійні)		

пологією спілкування В. М. Сагатовського (Сагатовський, 1980 : 65 – 69) та певним чином суголо-сна з поглядами А. Б. Добровича щодо класифікації рівнів спілкування, котра базується на особливостях взаємодії з партнером і «полі міжсуб'єктних стосунків» (Добрович, 1987 : 66 – 121; Карпенко, 2018 : 207). Карпенко З. С. оригінально інтерпретує та співставляє напрацювання останнього автора з моделлю розвитку контактної взаємодії Л. Б. Філонова (Філонов, 1982; Карпенко, 2018 : 208). Узагальнені міркування вище згаданих авторів подаємо у схематизованій формі (табл. 3).

Карпенко З.С. зауважує, що сфери прояву інтегральної суб'єктності чітко простежуються на обґрунтованих А.Б. Добровичем рівнях спілкування, на котрих актуалізується одна з чотирьох можливих позицій: 1) байдужості («позиція неучасті»); 2) зверхності («прибудова зверху»); 3) приниженості («прибудова знизу»); 4) паритетності («прибудова поруч») (Карпенко, 2018 : 204).

Рівень взаємодії є тим сутнісним змістом, що конститує форму взаємин і *рівень розвитку конкретної соціальної групи*: дифузна (номінальна) група, асоціація, кооперація, корпорація та колектив як найвищий рівень розвитку малої чи середньої соціальної групи. Водночас рівень міжсуб'єктної взаємодії зумовлюється *стилем управління* (демократичний, ліберальний, авторитарний) та *стилем взаємодії* самих партнерів (унікнення, нормування та конфронтація, конкуренція, консолідація, взаємодопомога) (Гірняк, 2019 : 144). Та-

кож рівень взаємодії детермінується своїм *формопроявом* (реакція, контакт, поведінка, дія, діяльність, вчинок) й наявністю об'єктивних і суб'єктивних *бар'єрів* для її ефективного налагодження.

Взаємодія в освітній сфері є винятково важливим процесом, інструментом і передумовою соціалізації підростаючого покоління на усіх без винятку вікових етапах особистісного розвитку. Показовим прикладом цього є особливе значення, якого надавав А.С. Макаренко зміні системи ставлень суб'єктів взаємодії за допомогою ситуативно-варіативного застосування наставником емоційно-експресивної інтонації. Антон Семенович писав: «Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «Іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився застосовувати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не відчує того, що потрібно» (Макаренко, 1984). Власне майстерність налагодження взаємодії стає мистецтвом, коли навіть різні відтінки інтонації (здивування, іронія, презирство, любов, байдужість тощо) стають тонким інструментом налаштування співкомуніканта на необхідний стиль подальших взаємин (Таблиця 3).

Цікавими у цьому контексті є наукові розвідки психологічних особливостей педагогічної комунікативної взаємодії у вищій школі. Зокрема, у дослідженні Г.Ю. Микитюк запропонована структура педагогічних взаємин викладача і студентів, котра охоплює мотиваційний, когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти (Табл. 4) (Подоляк, 2008 : 232 – 233).

Таблиця 4.

Структура педагогічних взаємин викладача і студентів, за Г. Ю. Микитюк

Компоненти структури педагогічних взаємин «викладач – студенти»			
мотиваційний	когнітивний	емоційний	поведінковий
Рівень інтересу до партнера (стійкий, ситуативний, відсутній) та вираженість потреби в поглибленні стосунків (особистісні, суто ділові, уникнення)	Рівень розуміння специфіки й труднощів у взаєминах (глибокий, поверхневий, упереджений), тип уявлення про шляхи вдосконалення взаємин (адекватний, нереальний, песимістичний); знання особливостей партнерів й особливостей ідентифікації з ним (достатнє, недостатнє, протиставлення).	Рівень задоволеності стосунками (високий, амбівалентний, стресова насиченість); відчуття психологічної захищеності й комфортності, рівень реактивної тривожності у стосунках (низький, помірний, високий); глибина симпатії й поваги до партнера	Стиль поведінки, її динамізм (гнучкий, стереотипний, шаблонно-консервативний); рівень соціальних умінь і психологічної культури (високий, середній, низький); наявність бар'єрів (співпраця, прихована конфліктність, антагонізм взаємин)

Саме від взаємозв'язку й сутнісних характеристик значених компонентів залежить рівень стосунків. Вище згаданий вчений критеріально виокремлює три рівні педагогічних взаємин: 1) гармонійний (високий); 2) невизначений (середній); 3) деструктивний (низький) [там же]. Відтак з'являється змога не тільки встановлювати конкретний рівень, а й об'єктивно оцінювати якість й частково ефективність міжсуб'єктної освітньої взаємодії.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У постіндустріальній (інформаційній) формації суспільства нездатність особистості співпрацювати з соціальним довкіллям на вершинних рівнях взаємодії апріорі різко понижуює ефективність її соціалізації, негативно впливає на перебіг адаптації до швидкозмінних умов та загалом перешкоджає її професійній та особистісній самореалізації. Низькі рівні міжособистісної взаємодії потенційно можуть зумовлюватися анатомофізіологічними чинниками (параліч, сліпота тощо), психопатологічними аспектами (аутизм, вроджена олігофренія, набута деменція тощо), індивідуально-типологічними особливостями (чітко виражений меланхолійний тип темпераменту), соціальними передумовами (взаємини у сім'ї чи освітньому закладі) та суто особистісними характеристиками (індивідуальні бар'єри спілкування, фобії, низькі комунікативні навички тощо). Власне саме рівень міжособистісної освітньої взаємодії є одним з основних інтегральних чинників, які детермінують якість та ефективність соціалізації особистості на різних етапах її онтогенезу. На більш глобальному рівні соціальні відносини конституують глобальну взаємодію у формі діалогу поколінь, обміну та взаємозбагаченню культур чи війни цивілізацій.

Ми розглядаємо основні типи взаємодії як *провідні види діяльності* на різних рівнях онтогенезу особистості, коті й спричинюють відповідні психічні новоутворення та детермінують ефективність її соціалізації загалом. Саме провідні види діяльності, вікові кризи розвитку та психічні новоутворення здебільшого детермінуються різними рівнями взаємодії, як специфічними способами контактування з довкіллям (природним і культурним) та інструментами власного саморозвитку. Зокрема, розглянуто психологічні особливості міжособистісної взаємодії на різних стадіях-рівнях психосоці-

льного розвитку особистості: 1) період немовляти (*безпосередньо-емоційна взаємодія з дорослим*); 2) ранній вік (*взаємодія із зовнішнім довкіллям у формі предметно-маніпулятивної діяльності*); 3) дошкільний вік (*ігрова взаємодія у сюжетно-рольовій формі*); 4) молодший шкільний вік (*учбова взаємодія*); 5) підлітковий вік (*інтимно-довірительне спілкування ровесників*); 6) юність (*навчально-професійна взаємодія*); 7) середня зрілість (*співтворчість у професійній взаємодії з колегами*); 8) пізня зрілість (*діалог поколінь як передача власного вітакультурного досвіду*).

Нами здійснена спроба критеріального розмежування рівнів взаємодії на різних етапах становлення особистості як суб'єкта життєдіяльності: 1) мікрорівень («Людина і віртуальний світ»); 2) мезорівень («Людина і матеріальна сфера»); 3) екзорівень («Людина і символ»); 4) макрорівень («Людина і суспільство»); 5) мегарівень («Людина і власний внутрішній світ»); 6) метарівень («Людина і Всесвіт»). Зазначена класифікація співвідноситься з рівнями розвитку суб'єкта взаємодії (людина, індивід, особистість, індивідуальність, універсум), сутнісні ознаки котрих подані в авторській інтерпретації. Зокрема, критеріально розмежовано мотиви, які актуалізуються на кожному з рівнів, окреслено переважаючий змістовий контекст (біологічний, статистичний, соціологічний, психологічний, духовний) та наведено приклади актуалізації різних рівнів взаємодії під час навчальних занять. Прикметно, що пропонується диференціація рівнів взаємодії доволі згармонізована з пропонуваними А.Б. Добровичем рівнями спілкування та відповідними суб'єктними проявами особистості, а саме: 1) відносний (початковий) суб'єкт (рівень примітивного спілкування); 2) монособ'єкт (рівень маніпулятивного спілкування); 3) полісуб'єкт (стандартизований та конвенційний рівні); 4) метасуб'єкт (ігровий рівень); 5) абсолютний суб'єкт (діловий і духовний рівні).

Очевидно, що проблему оцінювання та експертизи оргтехнологічних чи сутнісно-змістових параметрів процесу міжособистісної взаємодії неможливо вирішити без диференціації її рівнів та обґрунтування загальних характеристик останніх. Власне параметри, критерії та індикатори об'єктивного оцінювання якості й перевірки ефективності соціальної взаємодії тісно взаємопов'язані із методологічно розмежованими її рівня-

ми, що й зумовлює теоретичну значущість цього дослідження.

Презентована стаття не розкриває усіх аспектів піднятої проблематики. Зокрема, **перспективою подальших наукових розвідок** може стати дослідження зв'язків між рівнем і стилем міжособистісної взаємодії, а також вивчення психолого-педагогічних передумов для проективного досягнення бажаних рівнів взаємодії між основними суб'єктами освітнього процесу.

References:

- Dobrovich A.B. (1987). *Vospitatelny o psikhologii i psihogigiene obscheniya [For the educator about the psychology and psychohygiene of communication]*. Moskva: Prosvetshenie [in Russian].
- Hirniak A. N. (2019). Psykholohichna diahnozyka mizhosobystisnoi vzaiemodii zasobamy sotsiometrychnoho opytuvannya [Psychological diagnostics of interpersonal interaction by means of sociometric survey]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 138–147 [in Ukrainian].
- GIrnyak A. N. & GIrnyak G.S. (2019). Modulno-rozvivalniy navchalniy kompleks yak psihodidaktichniy instrument nalagodzhennya osvitynoi vzaiemodiyi [Modular and developmental educational complex as a psychodidactic tool for establishing educational interaction]. *Metodologiya i psihologiya gumanitarnogo piznannya. Do 25-richchya naukovoyi shkoli profesora A.V. Furmana – Modular and developmental educational complex as a psychodidactic tool for establishing educational interaction*, (pp. 902-979). Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Etapi rozvitku osobistosti za Erikom Eriksonom [Stages of personality development according to Eric Erickson]. *Psihologis : Entsiklopediya praktichnoyi psihologiyi – Psychologist: Encyclopedia of practical psychology*. Retrieved from <http://psychologis.com.ua/-1-399.htm>. (data zvernennia: 22.06.2020) [in Ukrainian].
- Karpenko Z. (2018). *Aksiologichna psihologiya osobistosti :[Axiological psychology of personality: monograph]*. Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prikarpatykyi natsionalnyi universitet imeni Vasylia Stefanika» [in Ukrainian].
- Makarenko A. S. (1984). *Pedagogicheskie sochineniya [Pedagogical works]*. (Vols. 1-8): Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Mudrik A.V. (2006). *Sotsializatsiya cheloveka [Socialization of man]*. Moskva: Akademiya [in Russian].
- Podolyak L.G. & Yurchenko V.I. (2008). *Psihologiya vischoyi shkoly [Psychology of high school]*. Kiyiv: Karavela [in Ukrainian].
- Raygorodskiy D. Ya. (2008). *Prakticheskaya psihodiagnostika. Metodiki i testy [Practical psychodiagnostics. Techniques and tests]*. Samara: Izdatelskiy dom «Bahrar – M» [in Russian].
- Sagatovskiy V. N. (1980). *Sotsialnoe proektirovanie (k osnovam teorii) [Social design (to the basics of theory)]. Prikladnaya etika i upravlenie npravstvennyim vospitaniem – Applied ethics and moral education management*, (pp. 65-69). Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo universiteta [in Russian].
- Slobodchikov V.I. & Isaev E.I. (1995). *Osnovyi psihologicheskoy antropolozii. Psihologiya cheloveka: Vvedenie v psihologiyu subyektivnosti [Foundations of psychological anthropology. Human psychology: An introduction to the psychology of subjectivity]*. Moskva: Shkola-Press [in Russian].
- Filonov L.B. (1982). *Psihologicheskie aspekty ustanovleniya kontaktov mejdu lyudmi (metodika kontaktного vzaimodeystviya) [Psychological aspects of establishing contacts between people (method of contact interaction)]*. Puschino: NTSBI AN SSSR [in Russian].
- Furman A.V. & GIrnyak A.N. (2020). Psihorozvivalna vzaiemodiya v osvitnomu protsesi ta yiyi kontseptualni zasady [Psychodevelopmental interaction in the educational process and its conceptual principles]. *Psihologichnyi chasopis – Psychological Journal*, 6 (38), 9-18 [in Ukrainian].

Гірняк Андрій Несторович

Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль (Україна)

РІВНІ МІЖСУБ'ЄКТНОЇ ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні типи взаємодії як *провідні види діяльності* на різних рівнях онтогенезу особистості, котрі й спричиняють відповідні психічні новоутворення та детермінують ефективність її соціалізації загалом. Стверджується, що провідні види діяльності, вікові кризи розвитку та психічні новоутворення здебільшого детермінуються різними рівнями взаємодії, як специфічними способами контактування з довіллям (природним і культурним) та інструментами власного саморозвитку. Зокрема, автором розглянуто психологічні особливості міжособистісної взаємодії на різних стадіях-рівнях психосоціального розвитку особистості: 1) період немовляти (*безпосередньо-емоційна взаємодія з дорослим*); 2) ранній вік (*взаємодія із зовнішнім довіллям у формі предметно-маніпулятивної діяльності*); 3) дошкільний вік (*ігрова взаємодія у сю-*

жетно-рольовій формі); 4) молодший шкільний вік (учбова взаємодія); 5) підлітковий вік (інтимно-довірительне спілкування ровесників); 6) юність (навчально-професійна взаємодія); 7) середня зрілість (співтворчість у професійній взаємодії з колегами); 8) пізня зрілість (діалог поколінь як передача власного вітакультурного досвіду).

Автором запропоновано критеріальне розмежування рівнів взаємодії на різних етапах становлення особистості як суб'єкта життєдіяльності: 0) мікрорівень («Людина і віртуальний світ»); 1) мезорівень («Людина і матеріальна сфера»); 2) екзорівень («Людина і символ»); 3) макрорівень («Людина і суспільство»); 4) мегарівень («Людина і власний внутрішній світ»); 5) метарівень («Людина і Всесвіт»). Зазначена класифікація співвідноситься з рівнями розвитку суб'єкта взаємодії (людина, індивід, особистість, індивідуальність, універсум), сутнісні ознаки котрих подані в оригінальній авторській інтерпретації. Зокрема, науково аргументовано та критеріально розмежовано мотиви, які актуалізуються на кожному з рівнів, окреслено переважаючий змістовий контекст (біологічний, статистичний, соціологічний, психологічний, духовний) та наведено приклади формопрояву різних рівнів взаємодії під час навчальних занять. Прикметно, що пропонується диференціація рівнів взаємодії доволі згармонізована з пропонуваними А.Б. Добровичем рівнями спілкування та відповідними суб'єктними проявами особистості, а саме: 1) відносний (початковий) суб'єкт (рівень примітивного спілкування); 2) моносуб'єкт (рівень маніпулятивного спілкування); 3) полісуб'єкт (стандартизований та конвенційний рівні); 4) метасуб'єкт (ігровий рівень); 5) абсолютний суб'єкт (діловий і духовний рівні).

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, соціальні взаємини, суб'єкт освітнього процесу, соціалізація, психологія віку, рівень взаємодії, рівень розвитку суб'єкта взаємодії.

Гирняк Андрей Несторович

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии и социальной работы Тернопольского национального экономического университета, г. Тернополь (Украина)

УРОВНИ МЕЖСУБЪЕКТНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ВЗАИМО ДЕЙСТВИЯ И ИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены основные типы взаимодействия как ведущие виды деятельности на разных уровнях онтогенеза личности, которые и вызывают соответствующие психические новообразования и детерминируют эффективность ее социализации в целом. Утверждается, что ведущие виды деятельности, возрастные кризисы развития и психические новообразования в основном детерминируются разными уровнями взаимодействия, как специфическими способами контактирования с окружающей средой (природным и культурным) и инструментами собственного саморазвития. В частности, автором рассмотрены психологические особенности межличностного взаимодействия на разных стадиях-уровнях психосоциального развития личности: 1) период младенца (непосредственно-эмоциональное взаимодействие со взрослым); 2) ранний возраст (взаимодействие с внешней средой в форме предметно-манипулятивной деятельности); 3) дошкольный возраст (игровое взаимодействие в сюжетно-ролевой форме); 4) младший школьный возраст (учебное взаимодействие); 5) подростковый возраст (интимно-довірительне об'єднання сверстників); 6) юность (учебно-профессиональное взаимодействие); 7) средняя зрелость (сотворчество в профессиональном взаимодействии с коллегами); 8) поздняя зрелость (диалог поколений как передача собственного витакультурного опыта).

Автором предложено критеріальное разграничение уровней взаимодействия на различных этапах становления личности как субъекта жизнедеятельности: 0) микроуровень («Человек и виртуальный мир»); 1) мезоуровень («Человек и материальная сфера»); 2) экзоуровень («Человек и символ»); 3) макроуровень («Человек и общество»); 4) мегауровень («Человек и собственный внутренний мир»); 5) метауровень («Человек и Вселенная»). Указанная классификация

соотносится с уровнями развития субъекта взаимодействия (человек, индивид, личность, индивидуальность, универсум), сущностные признаки которых представлены в оригинальной авторской интерпретации. В частности, научно аргументированы и критериально разграничены мотивы, которые актуализируются на каждом из уровней, очерчен преобладающий содержательный контекст (биологический, статистический, социологический, психологический, духовный) и приведены примеры формопроявления различных уровней взаимодействия во время учебных занятий. Примечательно, что предлагаемая дифференциация уровней взаимодействия достаточно гармонизирует с предлагаемыми А.Б. Добровичем уровнями общения и соответствующими субъектными проявлениями личности, а именно: 1) относительный (начальный) субъект (уровень примитивного общения); 2) моносубъект (уровень манипулятивного общения); 3) полисубъект (стандартизированный и конвенционный уровни); 4) метасубъект (игровой уровень); 5) абсолютный субъект (деловой и духовный уровни).

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, социальные отношения, субъект образовательного процесса, социализация, психология возраста, уровень взаимодействия, уровень развития субъекта взаимодействия.

Hirnyak Andriy

PhD in Psychological, Associate Professor, associate professor of the Department of Psychology and Social Work, Ternopil National Economic University, Ternopil (Ukraine)

THE LEVELS OF INTER-SUBJECT EDUCATIONAL INTERACTIONS AND THEIR PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

ABSTRACT

The article examines the main types of interactions depending on the leading activity types at different ontogenetic stages, which cause the corresponding new mental formations and determine effective socialization as a whole. It is argued that the leading activities, age-related developmental crises and new mental formations are mainly determined by different levels of interactions, as specific ways of contacts with the environment (natural and cultural) and tools of an individual's self-development. In particular, the

author examines psychologically interpersonal interactions at different stages of psychosocial development: 1) at infancy (an infant's direct emotional interactions with an adult); 2) at the early age (interactions with the external environment as subject-manipulative activities); 3) at the preschool age (game interactions in a plot-role form); 4) at the primary school age (educational interactions); 5) at adolescence (intimate and confidential peer communications); 6) at the young adult age (educational and professional interactions); 7) at the maturity (co-creation in professional interactions with colleagues); 8) at the late maturity (dialogue of generations as a transfer of one's own life-cultural experiences).

The author proposes a criteria to differentiate interaction levels at various life stages of personality formation: 0) micro-level ("an individual and the virtual world"); 1) meso-level ("an individual and the material sphere"); 2) exo-level ("an individual and symbols"); 3) macro-level ("an individual and society"); 4) mega-level ("an individual and their own inner world"); 5) meta-level ("an individual and the Universe"). This classification corresponds to the levels of an interacting subject's development (a human being, an individual, a personality, individuality, the universe), the essential features of these levels are presented in the author's original interpretation. In particular, the motives actualized at each levels are scientifically reasoned and differentiated by the criteria, the prevailing context (biological, statistical, sociological, psychological, spiritual) is outlined and examples of interactions appearing during training sessions and clarifying different levels are given. It is noteworthy that the proposed classification of the interaction levels harmonizes sufficiently with communication levels proposed by A.B. Dobrovich and the corresponding subjective manifestations of personality, namely: 1) a relative (initial) subject (primitive communication); 2) mono-subject (manipulative communication); 3) poly-subject (standardized and conventional levels); 4) meta-subject (game level); 5) absolute subject (business and spiritual levels).

Key words: interpersonal interactions, social relations, subjects of the educational process, socialization, age psychology, level of interactions, level of an interacting subject's development.

Дата отримання статті: 01.07.2020

Дата рекомендації до друку: 25.08.2020

Дата оприлюднення: 31.08.2020